

DOI: 10.31499/2617-2100.8.2022.258312

УДК 159.9:37.015.3

Олександр Володимирович Кобець,
доктор психологічних наук,
професор кафедри психології,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини
м. Умань, Україна
ORCID: 0000-0002-9096-6313
kobezalex59@ukr.net

Валерій Васильович Лантух,
доктор історичних наук,
професор кафедри
краєзнавчо-туристичної роботи,
соціальних і гуманітарних наук,
Українська інженерно-педагогічна академія
м. Харків, Україна
ORCID: 0000-3039-1312-1948
lantuhap@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГО-ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена особливостям розвитку еколого-правової свідомості особистості та її значенню у сучасних умовах розвитку суспільства. Відмічається, що екологічна свідомість особистості – це найвищий рівень відображення індивідом навколишньої дійсності, навколишнього середовища, що забезпечує гармонійне співіснування та взаємодію людини та природи. Дається визначення еколого-правової свідомості особистості, як механізму забезпечення екологічного права, який діє винятково на знанні еколого-правових норм, їхнього розуміння, усвідомлення необхідності їх дотримання. Доведено, що еколого-правова свідомість особистості диктує людині правила поведінки у навколишньому природному середовищі й дозволяє подолати еколого-правовий нігілізм у суспільстві, формує процес вироблення й засвоєння суб'єктом певних норм поведінки по відношенню до природи, а правопорядок є тим юридичним результатом, до якого прагне й державна влада, і всі суб'єкти права.

Ключові слова: особистість, екологічна свідомість, структура екологічної свідомості, еколого-правова свідомість, особливості розвитку еколого-правової свідомості.

Alexander Kobets,
PhD of Psychological,
Professor of Psychology chair,
Pavlo Tychyna Uman
State Pedagogical University
Uman, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9096-6313
kobezalex59@ukr.net
Valery Lantukh,
PhD of Historical,
Professor of the Department
of Local History and Tourism,
social sciences and humanities,
Ukrainian Engineering

*Pedagogics Academy
Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-3039-1312-1948
lantuhap@gmail.com*

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF ENVIRONMENTAL AND LEGAL CONSCIOUSNESS OF PERSONALITY

The article is devoted to the peculiarities of the development of ecological and legal consciousness of the individual and its significance in modern conditions of social development. It is noted that the ecological consciousness of the individual is the highest level of individual reflection of the surrounding reality, the environment, which ensures the harmonious coexistence and interaction of man and nature. It is emphasized that the law in the ecological consciousness can be defined as a set of principles, rules, and norms that guide people in determining their attitude to nature, as well as the forms, methods, and extent of their influence on it. The authors testify that the precepts of environmental law are implemented in an orderly system of environmental relations through decisions, actions, and actions of the subjects of environmental law. The definition of ecological and legal consciousness of the individual as a mechanism for ensuring environmental law, which acts exclusively on knowledge of environmental and legal norms, their understanding, awareness of the need to comply with them. The study emphasizes that the ecological and legal consciousness of the individual is an individual, unique value-semantic system of construction and interpretation of ecological reality, planning of personal behavior, and activities concerning the environment. It is proved that the ecological and legal consciousness of the individual dictates the rules of behavior in the environment and allows to overcome ecological and legal nihilism in society, forming the process of development and assimilation of certain norms of behavior concerning nature, and law and order is the legal result. Which is sought by both state power and all subjects of law. Ecological and legal consciousness is a certain level of personal consciousness, which contains psychological abilities that ensure the inclusion of the individual in the process of regulation and self-regulation of environmental and legal activities, orientation, and self-orientation in the environment.

Keywords: *personality, ecological consciousness, the structure of ecological consciousness, ecological and legal consciousness, features of the development of ecological and legal consciousness.*

Вирішення проблеми розвитку еколого-правової свідомості набуває сьогодні актуального значення саме в рамках психологічних, педагогічних та соціологічних досліджень. Вироблення шляхів забезпечення екологічної стабільності та безпеки знаходиться саме у площині інтеріоризації норм екологічного законодавства кожною людиною через формування еколого-правової культури відповідного світогляду, природоцентричного типу. Саме еколого-правова свідомість уможлиблює якісну зміну способу життєдіяльності сучасної людини, перетворюючи її на екологоорієнтовну, наповнюючи її відповідними ціннісними орієнтаціями щодо охорони та збереження природних ресурсів, ефективності їх використання.

Відомо, що збільшення кількості техногенних катастроф, соціально-політична нестабільність держави, зміщення акцентів у бік економічних пріоритетів в умовах збільшення масштабів антропогенного впливу на природу загострюють проблему забезпечення екологічної безпеки суспільства саме через розвиток еколого-правової свідомості особистості, яка вимагає свого ретельного дослідження.

Дослідження проблеми розвитку екологічної свідомості за різними напрямками здійснено багатьма дослідниками. Так, вироблення дефініції поняття «екологічна свідомість» надано у роботах І. В. Кряж, В. Г. Панка, Л. В. Потапчук, В. О. Скребця; проведено структурно-функціональний аналіз екологічної свідомості у роботах Т. Г. Ковальчук, С. Н. Кравченко, О. Ю. Набочук, М. К. Романова; з'ясовані чинники розвитку екологічної свідомості у дослідженнях Е.В. Гурусова, І. О. Євтеєва, С. І. Ясвіна; запропоновано шляхи розвитку такими науковцями, як А. А. Алдашева, В. І. Медведєв, Ю. О. Саунова, Ю.М. Швалб, О. Ю. Хворостова, М. В. Худоянц, В. О. Ясвін; проаналізовано екологічну свідомість як екологоорієнтований світогляд особистості у дослідженнях О. В. Гагаріна, О. В. Іващенко, В. І. Панова.

Визначення структурно-функціональної конструкції екологічної свідомості особистості останнім часом традиційно притаманна науковим дослідженням. Це, насамперед, обумовлено наявністю досить розбіжної кількості тлумачень природи як психологічного феномена, що породжує різне розуміння серед учених її сутності та структури. Так, більшість дослідників (Г. В. Акопов, А. А. Алдашева, В. І. Вернадський, Е. В. Гіусов, І. В. Кряж, В. І. Медведєв, В. І. Панов, В. А. Скребець) пропонують розглядати екологічну свідомість у соціокультурній та психологічній площині, основним результатом якої є формування екологічної культури та екологоорієнтованої діяльності. Також є дослідження, в яких акцентується увага саме на соціально-правовій складовій екологічної свідомості щодо забезпечення екологічної безпеки. Значний внесок у її дослідження здійснили такі вчені як М. М. Бринчук, Д. О. Буркин, І. Л. Вершок, В. І. Данилов-Данільян, Л. В. Рашупкіна, С. В. Солоухіна, Н. О. Шеяфетдинова та ін. Відповідно до цього будуються різні концепції становлення екологічної свідомості особистості.

Буденна екологічна свідомість, на думку І. О. Євтеєва [7], є нездатною знайти шляхи вирішення екологічних проблем, що обумовлено неспроможністю щодо виявлення глибинних причино-наслідкових зв'язків, у той час як екологічна проблематика потребує науково-філософського осмислення. Екологічна свідомість покликана виробити ідеальні форми соціоприродної взаємодії, в яких діяльність людини та розвиток природного середовища будуть співіснувати на гармонійній основі. Побудова й систематизація екологічної свідомості як грані світогляду, здатність екологічної свідомості відповідати на знову виникаючі обставини, пов'язані з екологічними проблемами – необхідна умова перетворення порядку соціального буття в його співпадаючу з навколишнім світом форму. Тому формування екологічної свідомості, її інтегрування в суспільну свідомість стають завданнями всіх культурних пріоритетів, ідеалів, соціальних інститутів, оскільки лише при злитті екологічної свідомості з загальноприйнятими й загальнозрозумілими культурними поглядами й нормами можливе її впровадження як у соціальне-духовне життя суспільства, так і в особисту культуру кожної людини.

За визначенням А. М. Львовичкіної, «екологічна свідомість – це вищий рівень психічного відображення природного, штучного, соціального середовища та свого внутрішнього світу; рефлексія місця та ролі людини у екологічному світі, а також саморегуляція даного відображення». На думку дослідника екологічна свідомість має трикомпонентну структуру: когнітивний; емотивний; конативний (поведінковий) компоненти [13]. Дослідник наголошує на тому, що свідомість як психологічна категорія та як явище людської психіки не може бути за своєю природою «екологічною», «економічною», «політичною» або ще якою-небудь. Але свідомість, як і мислення, може визначатися змістом та спрямованістю домінуючих ставлень людини до дійсності. У такому розумінні сутності екологічної спрямованості саме відносно екологічного змісту психічного відображення дійсності можна говорити про екологічну свідомість.

Екологічна свідомість фахівця, на думку О. В. Гагаріна [5] та Р. О. Турчаєвої [22], слід розуміти як інтегративне утворення особистості, що формується в умовах екологоорієнтованої діяльності, а тому в якості структурних компонентів виділено когнітивний, перцептивно-афективний, емоційно-вольовий, ціннісно-орієнтаційний та мотиваційно-поведінковий, де провідна роль належить екологоорієнтованим цінностям, засвоєння яких розширює обізнаність особистості та збагачує її знаннями про природу, обумовлює стимулювання пізнавального пошуку в освоєнні цього знання, забезпечує розвиток суб'єктивного ставлення до природи через виділення себе з навколишнього природного світу і в той же час усвідомлення себе невід'ємною його частиною. В цьому плані ціннісно-орієнтаційний компонент екологічної свідомості виступає як центральний

і системоутворюючий. На думку дослідників, екологічна свідомість є вищою формою розвитку психіки, що знаходить реальність свого існування у взаємодії людини з середовищем. Становлення такої свідомості відбувається як зміна психіки індивіда, коли його процеси сприйняття, переживання й поведінки функціонально інтегруються в психічні стани, а психічні стани перетворюються у структурні компоненти свідомості.

У контексті екопсихологічної концепції «Я-відношення» В. О. Скребця [21], особливостями екологічної свідомості є уявлення про життєвий шлях людини в системних його проявах як адаптивного процесу, що забезпечує саморегуляцію поведінки та діяльності за умов зміненого довкілля, також виділені філогенетичні та культурно-історичні витoki екологічної свідомості. Основними властивостями екологічної свідомості, на думку дослідника, є: за рівнем рефлексії – експліцитність (розгорнутість уявлень) та імпліцитність (їх згорнутість), а за показником спрямованості – компліцитність (причетність людини до того, що свідомо чи підсвідомо відтворюється). Важливе значення дослідник приділяє категорії «еко-я-відношень», яка є продуктом відтворення власного «Я» по відношенню до навколишнього світу та зовнішнього середовища. Адже саме трансформація усіх складових «еко-я-відношень»: психічні стани, суб'єктивно значущі цінності, соціальний та культурний досвід, стан екології, когнітивні особливості – уможлиблює адаптивну доцільність екологічної свідомості.

На думку І. В. Кряж, наукові уявлення про навколишній світ, місце в ньому людини та гармонізація її взаємин із довкіллям пов'язані з розвитком екологічної свідомості як результату відображення специфічних соціальних екологічних законів існування, визнання суб'єктивного значення наявних стратегій і технологій взаємодії з природним середовищем та формування на цій основі певного способу життя. На думку автора, під екологічною свідомістю традиційно розуміється сукупність екологічних уявлень, існуючого ставлення до природи, а також відповідних стратегій і технологій взаємодії з нею. Саме сформований тип екологічної свідомості визначає поведінку людей по відношенню до природи. Екологічна свідомість не виділяється пересічною людиною в специфічну окрему сферу, вона є голографічним віддзеркаленням свідомості загалом і відокремлюється від неї лише у процесі наукового аналізу. Екологічна свідомість у вузькому сенсі як ціннісне ставлення до природи розглядається як різновид свідомості поряд з такими її видами, як економічна, політична, правова, релігійна [11].

Свідомість є ідеальною формою відображення, відтворення, породження дійсності, що не заважає їй бути реальною, об'єктивною, буттєвою, тобто тією, що бере участь у бутті [1, с. 466]. Науковці наділяють свідомість властивостями «живого тіла», розмірність якого близька до космічних розмірностей. В. І. Вернадський визначає, що це «величезне тіло» знаходиться в «пульсуючій рівновазі й породжує нові форми» [3, с. 78].

Наукові уявлення про навколишній світ і гармонізацію взаємин людини з навколишнім середовищем пов'язані з розвитком екологічної свідомості як результату відображення специфічних соціальних екологічних законів існування, визнання суб'єктивного значення наявних стратегій і технологій взаємодії з природним середовищем і формування на цій основі певного способу життя. Саме сформований тип екологічної свідомості, на думку О. Ю. Набочук, визначає поведінку людей по відношенню до природи [14, с. 94]. Екологічна свідомість з точки зору екопсихологічного підходу до розвитку психіки на думку В. І. Панова, постає як системна якість психіки, (процесів, станів і структур свідомості), яка породжується й розвивається у взаємодії людини з навколишнім середовищем (соціальним і природним), що дозволяє індивіду безпосередньо відчувати й пережити єдність з іншими людьми, природою навколишнього світу і своєю власною природою [15].

Слід зазначити, що екологічна свідомість є складною реальністю, яка має свою структуру та рівні, які до кінця ще не визначені й по-різному трактуються дослідниками. Визначення місця й ролі екологічної свідомості в системі взаємопов'язаних і взаємозалежних суспільних явищ служить основою для аналізу її внутрішньої структури, оскільки остання формується не сама по собі, а визначається роллю даного явища в суспільному житті.

Мета статті – з'ясувати процес розвитку еколого-правової свідомості, яка актуалізується сьогоденним буттям особистості.

З огляду на проаналізовані теоретичні підходи щодо сучасних досліджень концепцій змісту та структури екологічної свідомості особистості нами пропонується розглянути структуру екологічної свідомості (рис. 1). При розгляді екологічної свідомості особистості на соціокультурному рівні можливо визначити духовний вимір, який формується упродовж всього життя особистості. Цей вимір обумовлює узгодженість та диференціацію в просторі «між Я – Ти, Я – Інший, це відчуття власної магічної сили, яке можна називати світом або простором, що вимагає заповнення Іншим, відмінним від самого індивіда: іншим Я, іншою реальністю» [14, с. 95].

На думку М. К. Романової, «духовний вимір, що розвивається стає колискою свободи, моральної поведінки, совісті і, на наш погляд, більшою мірою, а ніж інші рівні свідомості, зумовлює розвиток екологічної свідомості особистості. Саме духовний аспект свідомості зумовлює наповнення простору (стосунків) між людиною і природою певним змістом, що ґрунтується на одному з базових почуттів: довіри або недовіри. Якщо характер взаємодії особистості й оточуючого світу базується на недовірливих стосунках, людина протиставляє себе силам і об'єктам природи, боїться їх і тому намагається оволодіти природою. Якщо означена взаємодія зумовлена почуттям довіри, стосунки між людиною, іншими і природою наповнюються гармонією, взаємоповагою, що веде до усвідомлення, відчуття особистістю самої себе як частини великого цілого (планети Земля) та до її конструктивних дій по збереженню природних ресурсів, відновленню рівноваги в системі «людина – природа» [19, с. 271].

Духовний вимір свідомості особистості дозволяє виходити за межі системи «людина – природа», наповнюючи гармонією будь-які стосунки (з самою собою, оточуючими, навколишнім світом). Завдяки цьому особистість може розвинути власну екологічну свідомість до її найвищого рівня, який ми називаємо універсальним рівнем. Наступний вимір буттєвий («буттєво-емпіричний») у соціокультурному просторі складається, за В. П. Зінченком, з «біодинамічної тканини живого руху, предметної дії та чуттєва тканина образу» [8]. У межах екологічної свідомості цей рівень, на думку М. К. Романової [19], зумовлює певну поведінку особистості, що спрямована на природу, формує тактику і стратегію взаємодії людини з навколишнім середовищем. Усе людство і кожен окремих індивід є включеними в циклічні процеси природи і врешті-решт залежні від них. Усі форми життя на Землі мають свою внутрішню цінність, яка не може визначатися через поняття користі для людини. Об'єктивний зв'язок природи й потреб людини знаходить відображення в особистісному внутрішньому світі, забарвлюється ним і набуває певного ступеня значущості. У силу цього практично будь-яке ставлення до природи набуває своєрідного суб'єктивного ставлення [9].

Саме особливості суб'єктивного ставлення особистості до світу природи наповнюють простір взаємозв'язків у системі «людина – природа» певним змістом. На рефлексивному («буттєво-гносеологічний») рівні відтворюється система значень і сенсів взаємодій людини з навколишнім середовищем. Ці процеси, як зазначає М. К. Романова, рідко бувають симетричними, між ними спостерігається недовомовленість або наддомовленість, які спонукають до розвитку свідомості в цілому [19]. Вивченню

рефлексивного й буттєвого вимірів свідомості присвячено дослідження О. М. Леонтєва [12], який розвивав ідею С. Л. Рубінштейна [20] про взаємозв'язок свідомості особистості з її буттям і діяльністю. О. М. Леонтєвим виділено три складові свідомості: чуттєву тканину, значення і смисл [12].

В. П. Зінченко доповнив структуру свідомості біодинамічною тканиною, що служить своєрідним містком, що з'єднує свідомість і поведінку. Однією з рушійних сил розвитку й саморозвитку особистості науковець уважав напругу, що виникає між біодинамічною та чуттєвою тканиною свідомості людини [9]. Роль значення і смислу в екологічній свідомості особистості досить повно висвітлено в дисертаційному дослідженні О. В. Білоусом [2].

Рис. 1. Структура екологічної свідомості особистості

Щодо виокремлення компонентів, які входять до структури екологічної свідомості в соціально-правовому рівні, треба зазначити, що на підґрунті індивідуального та суспільного досвіду у вигляді думок, знань, концепцій екологічна свідомість формує власні цінності, що відображають подвійну сутність людини як суб'єкта, що протиставляє себе природі, так і суб'єкта, який є нерозривною частиною цієї природи.

Екологічна освіта та виховання сприяють формуванню екоцентричного типу світогляду й розглядаються як сукупність знань, уявлень, поглядів, переконань, ідеалів, моральних оцінок відносно навколишнього середовища, природи загалом, які інтегруються в особистісну систему екологічних цінностей, що визначають напрям життя й діяльності особистості. Такому світогляду притаманний непрагматичний характер ставлення до природи [5].

Екологічна свідомість включає в формування поведінки особистості такі властивості, як наполегливість, ініціативність, упевненість у можливості й результативності активних дій або протилежних їм. Вона реалізується через розум, почуття, мотиви, інтереси, позиції, учинки та діяльність [19].

Включення в екологічну свідомість категорії права є джерелом регуляції системи людина-природа, людина-соціальне середовище. Право в екологічній свідомості можна визначити як сукупність принципів, правил і норм, якими керується людина, визначаючи своє ставлення до природи, а також форми, способи й обсяг свого впливу на неї. Приписи екологічного права реалізуються в упорядковану систему екологічних правовідносин за допомогою рішень, учинків і дій суб'єктів екологічного правопорядку. Щоб правопорядок досяг визначеного правом рівня (якості) законності, він повинен формуватися лише правомірними діями і вчинками суб'єктів екологічного правопорядку. Це можливо лише тоді, коли названі суб'єкти самі володіють певним рівнем екологічної правосвідомості. Таким чином, еколого-правова свідомість – це механізм забезпечення екологічного права, який діє винятково на знанні еколого-правових норм, їхнього розуміння, усвідомлення необхідності їх дотримання.

І. Л. Вершок звертає увагу на те, що «процес формування еколого-правової свідомості здійснюється в тісному взаємозв'язку трьох елементів: еколого-правової просвіти, еколого-правової освіти та еколого-правового виховання. Тільки в сукупності ці елементи можуть забезпечити умови формування в індивідів необхідного рівня екологічної правосвідомості та еколого-правової культури» [4, с. 50].

На думку О. В. Пригари [17], актуальність еколого-правової просвіти, освіти та виховання зумовлена наданням економічним інтересам першочергового значення в питаннях суспільного розвитку. Це позначається певним чином також на інтенсивності й екстенсивності у сфері природокористування, супроводжуючись активним впливом людини на навколишнє середовище. Тому важливе значення в питанні охорони навколишнього середовища та раціонального природовикористання має розуміння та практика впровадження альтернативних пріоритетів щодо поєднання екологічних та економічних інтересів. У першу чергу це стосується громадян, які організують та здійснюють господарську діяльність. У той же час слід відзначити, що більшості населення не притаманний високий рівень як обізнаності в питаннях екологічного законодавства, так і прийняття правової відповідальності щодо його порушення. Відсутність здатності надавати адекватну оцінку можливих наслідків втручання у природу, насамперед з позицій гармонізації відносин у системі «суспільство-природа» пояснюється низьким рівнем чи відсутністю еколого-правової культури та еколого-правової свідомості громадян.

Еколого-правова свідомість диктує людині правила поведінки в навколишньому природному середовищі й дозволяє подолати еколого-правовий нігілізм у суспільстві, формує процес вироблення й засвоєння суб'єктом певних норм поведінки по відношенню до природи, а правопорядок є тим юридичним результатом, до якого прагне й державна влада, і всі суб'єкти права.

В. І. Данилов-Данільян підкреслює, що при всіх нескінченних винаходах науково-технічного прогресу (НТП) серед них немає жодного, який дозволив би регулювати

навколишнє середовище на Землі: «Якщо простежити ланцюжок усіх послідовно зроблених дій у будь-якій технології, то природоохоронний ефект, який вона дає, обов'язково виявиться менше екологічного збитку, який вона завдає. Тому головна робота – не з технікою, а із свідомістю людини» [6].

На думку І. В. Кряж, актуальним завданням сучасної науки є вивчення психологічної регуляції поведінки, релевантної проблемам антропогенних змін в екосфері. Автор відмічає, що екологічно релевантна поведінка суб'єкта реалізується в рамках соціально-економічної системи, яка спрямована в цілому на зростання матеріального споживання, яке досягається за рахунок руйнування екологічного оточення. Така поведінка, з одного боку, забезпечує суб'єкту доступ до життєвих ресурсів, але з іншого – включається у процес антропогенного руйнування основи існування людства. І. В. Кряж звертає увагу на те, що екоруйнівна або екозберігаюча спрямованість поведінки визначається внутрішньою позицією, якої дотримується суб'єкт при визначенні завдань життєзабезпечення та екологічної позиції.

Одним з видів екологічної релевантної поведінки, як стверджує автор, є безпосередня взаємодія з природним середовищем, яке розгортається в різних формах: пізнавальній, естетичній, практичній, природоохоронній, прагматичній, споживчій. Відповідно до концепції І. В. Кряж, екозберігаюча чи екопотребнісна взаємодії з природою повинні задаватися екологічною позицією суб'єкта, розкриваючись через співвідношення біосферних та грошово-економічних смислових диспозицій, що зумовлюють актуалізацію тих або інших установок особистості по відношенню до природи [11].

Важливу роль у регулюванні правової поведінки людини в питаннях природокористування і природоохоронної діяльності відіграє розуміння залежностей здоров'я як окремої людини, так і усього людства від стану навколишнього середовища. У контексті цієї проблеми є необхідним розвивати потребу особистості вести здоровий спосіб життя, який є одним з критеріїв ефективності екологічної освіти та виховання.

Як зазначають В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, С. І. Шимон, «відповідальність в екологічному праві є важливим складовим елементом правового забезпечення раціонального природокористування, відновлення екологічних об'єктів і охорони довкілля, яка, в свою чергу, має на меті покарання винних, припинення й попередження порушень законодавства в галузі природокористування й охорони навколишнього середовища, а також поновлення порушених прав власників природних ресурсів і природокористувачів тощо. Законодавство України встановлює дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність за порушення екологічного законодавства» [16, с. 595].

Дисциплінарна відповідальність являє собою різновид юридичної відповідальності, що настає за еколого-правові проступки, що пов'язані з неналежним виконанням службових обов'язків посадової особи. Законодавство України не встановлює конкретного переліку дисциплінарних проступків у галузі екології, за які настає дисциплінарна відповідальність. Видами дисциплінарних стягнень згідно ст. 147 Кодексу законів про працю України, є догана і звільнення [10].

У сфері екологічного права дисциплінарна відповідальність настає за екологічні правопорушення, вчинені працівником у процесі виконання ним службових обов'язків, встановлених правилами, статутами, положеннями, правилами внутрішнього трудового розпорядку. Така відповідальність може бути застосована до правопорушника лише адміністрацією підприємства або керівництвом фірми, крім керівників структурних підрозділів і головних спеціалістів, які не належать до адміністрації. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 25 липня 2012 року № 666 затверджено «Порядок проведення службового розслідування стосовно державних службовців» у разі:

невиконання або неналежного виконання ними службових обов'язків; перевищення своїх повноважень, що призвело до людських жертв або заподіяло значної матеріальної чи моральної шкоди громадянину, державі, підприємству, установі, організації чи об'єднанню громадян тощо. Дисциплінарне стягнення може накладатися за правопорушення незалежно від настання екологічних наслідків лише за формальним складом, тобто за одним лише фактом вчинення правопорушення [18].

В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, С. І. Шимон наголошують на тому, що «адміністративна відповідальність у сфері екології настає за скоєння еколого-правових проступків. Адміністративні стягнення покладаються на юридичних і фізичних осіб, що мають різний статус: посадових осіб, громадян за порушення загальнообов'язкових правил поведінки, загального порядку щодо використання природних ресурсів, охорони навколишнього середовища й забезпечення екологічної безпеки, встановлених для всіх громадян, незалежно від місця і характеру їх роботи» [16, с. 596].

Таким чином, екологічна свідомість особистості являє найвищий рівень відображення індивідом навколишньої дійсності, навколишнього середовища, гармонійне існування та взаємодію людини та природи. Сформована еколого-правова свідомість особистості дозволяє їй сприймати навколишній світ і себе саму в цьому світі як елемент єдиної екосистеми. Метою взаємодії з навколишньою природою є максимальне задоволення як потреб людини так і вимог усього навколишнього простору.

У дослідженні під еколого-правовою свідомістю особистості визначена індивідуальна, неповторна ціннісно-сміслова система побудови та інтерпретації екологічної реальності, планування особистісної поведінки та діяльності по відношенню до навколишнього середовища. Еколого-правова свідомість є певним рівнем особистісної свідомості, що вміщує психологічні здатності, які забезпечують включення особистості у процес регуляції та саморегуляції еколого-правової діяльності, орієнтації та самоорієнтації в навколишньому просторі. Перспективами подальшого дослідження є розробка та реалізації розвитку еколого-правової свідомості у різних сферах діяльності особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акопов Г. В. Проблема свідомості у психології. Вітчизняна платформа. С.: Вид-во РНЦ РАН-СамІКП, 2002. 206 с.
2. Білоус О.В. Психологічні характеристики екологічності свідомості особистості: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01. Київ, 2006. 18 с.
3. Вернадський В. І. Філософські думки натураліста: збірка до 125-річчя від дня народження / перед. А.Л. Яніша та ін; прямуєчи. І.М. Мочалова, К. П. Флоренська. М.: Наука, 1988. 519 с.
4. Вершок І. Л. Про екологічну правосвідомість. *Держава право*. 2003. № 3. С. 42–50.
5. Гагарін А. В., Турчаєва Р. А. Екологічна свідомість майбутніх спеціалістів: теоретико-методологічні аспекти розвитку: навчально-методичний посібник. М: Вид-во МААН, 2008. 36 с.
6. Данилов-Данільян В. Траєкторія екологічної думки на шляху до сучасного розуміння біосфери. *Наука та життя*. 2010. № 3. С. 2–11.
7. Євтєєв І. А. Екологічна свідомість як елемент екологічної культури: автореферат дис. ... кандидата культурології: 24.00.01. Челяб. держ. акад. культури та мистецтва, Ч., 2004. 22 с.
8. Зінченко В. П. Світи свідомості та структура свідомості. *Питання психології*. 1991. № 2. С. 16–36.
9. Зінченко В. П., Моргунов Є. Б. Людина, що розвивається. Нариси психології. М: Тривола, 1994. 252 с.

10. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. Ст. 147.
11. Кряж І. В. Психологія глобальних екологічних змін: монографія. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. 512 с.
12. Леонтьєв А.М. Діяльність. Свідомість. Психіка. М: Наука, 1982. 340 с.
13. Львовичкіна О. М. Основи екологічної психології: навч. посіб для студ. вузів. Київ: МАУП, 2004. 136 с.
14. Набочук О. Ю. Теоретичний дискурс у проблему структури екологічної свідомості особистості. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка»*. 2014. Вип. 26. С. 93–97.
15. Панов В. І. Введення в екологічну психологію: навчальний посібник / 2-ге вид., Перероб. та дод. М: НДІ Шкільних технологій, 2006. 184 с.
16. Правознавство: підручник / В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, С. І. Шимон та ін.; за заг. ред. В. Ф. Опришка, Ф. П. Шульженка. Київ: КНЕУ, 2003. 767 с.
17. Пригара О. В. Формування екологічної правосвідомості. *Розвиток правової свідомості сучасного суспільства: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*, 6 жовтня 2009 р. Тернопіль: Україна, 2009. Ч. II. С. 80–83.
18. Про затвердження Порядку проведення службового розслідування: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 липня 2012 року № 666.
19. Романова М. К. Особливості структури екологічної свідомості дорослої особистості. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, I (7), Issue: 14, 2013. С. 270–275.
20. Рубінштейн З. Л. Основи загальної психології. Спб: Пітер, 2000. 712 с.
21. Скребець В. О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи: монографія. Київ: Вид. дім «Слово», 2004. 440 с.
22. Турчаєва Р. А. Розвиток екологічної свідомості майбутніх спеціалістів: дисертація ... кандидата психологічних наук: 19.00.13. М., 2008. 208 с.

REFERENS

1. Akopov, G. V. (2006). Problema soznaniya v psihologii. Otechestvennaya platforma. S.: SNTs RAN-SamIKP [in Russian].
2. Bilous, O. V. (2006). Psykholohichni kharakterystyky ekolohichnosti svidomosti osobystosti. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Vernadskiy, V. I. (1988). Filosofskie myisli naturalista: sbornik k 125-letiyu so dnya rozhdeniya. M.: Nauka, [in Russian].
4. Vershok, I. L. (2003). Ob ekologicheskome pravosoznanii. *Gosudarstvo i pravo*, 3. 42–50 [in Russian].
5. Gagarin, A. V., Turchaeva, R. A. (2003). Ekologicheskoe soznanie buduschih spetsialistov: teoretiko-metodologicheskie aspekty razvitiya. M.: MAAN [in Russian].
6. Danilov-Danilyan, V. (2010). Traektoriya ekologicheskoy myisli na puti k sovremennomu ponimaniyu biosferyi. *Nauka i zhizn*, 3. 2–11 [in Russian].
7. Evteev, I. A. (2004). Ekologicheskoe soznanie kak element ekologicheskoy kulturyi. *Candidate's thesis*. Chelyab. gos. akad. kulturyi i iskusstva, Chelyabinsk [in Russian].
8. Zinchenko, V. P. (1991). Miryi soznaniya i struktura soznaniya. *Voprosyi psihologii*, 2. 16 – 36 [in Russian].
9. Zinchenko, V. P., Morgunov, E. B. (1994). Chelovek razvivayuschisya. *Ocherki psihologii*. M.: Trivola [in Russian].
10. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: zakon Ukrainy vid 10 hrudnia 1971 roku № 322-VIII. (1971). Vidomosti Verkhovnoi rady URSR [in Ukrainian].

11. Kryazh, I. V. (2012). *Psihologiya globalnykh ekologicheskikh izmeneniy: monografiya*. Harkov: HNU im. V. N. Karazina [in Russian].
12. Leontev, A. N. (1982). *Deyatel'nost. Soznanie. Psihika*. M.: Nauka [in Russian].
13. Lovochkina, A. M. (2004). *Osnovy ekolohichnoi psikhologii: navch. posib dlia stud. vuziv*. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
14. Nabochuk, O. Iu. (2014). Teoretychnyi dyskurs u problemu struktury ekolohichnoi svidomosti osobystosti. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Psykhologhiia i pedahohika»*. 26, 93–97 [in Ukrainian].
15. Panov, V. I. (2006). *Vvedenie v ekologicheskuyu psihologiyu: uchebnoe posobie*. M.: NII Shkolnykh tekhologiy [in Russian].
16. Opryshko, F. P. Shulzhenko, S. I. Shymon ta in (2003). *Pravoznavstvo: Pidruchnyk*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
17. Pryhara, O. V. (2009). Formuvannia ekolohichnoi pravosvidomosti. *Rozvytok pravovoi svidomosti suchasnoho suspilstva*. Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii, 6 zhovtnia 2009. Ternopil: Ukraina [in Ukrainian].
18. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25 lystopada 2012 roku № 666. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia sluzhbovoho rozsliduvannia (2012, 25 July) [in Ukrainian].
19. Romanova, M. K. (2013). Osoblyvosti struktury ekolohichnoi svidomosti dorosloi osobystosti. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, I (7), Issue: 14*, 270–275 [in Ukrainian].
20. Rubinshteyn, S. L. (2000). *Osnovy obschey psihologii*. SPb.: Piter, 2000 [in Russian].
21. Skrebets, V. O. (2004). *Ekolohichna psikhologhiia u viddalenykh naslidkakh ekotekhnohennoi katastrofy: monohrafiia*. Kyiv: Vyd. dim «Slovo» [in Ukrainian].
22. Turchaeva, R. A. (2008). *Razvitie ekologicheskogo soznaniya buduschih spetsialistov. Candidate's thesis* [in Russian].

Бібліографічний опис для цитування:

Кобець О. В., Лантух В. В. Психологічні особливості розвитку еколого-правової свідомості особистості. *Психологічний журнал*. Умань: ВПЦ «Візаві», 2022. Вип. 8. С. 28–38.